

Yeni sorular sormak

Tuğrul Erbaydar^a

Bu yazıyı / mektubu HASUDER bünyesinde kurduğumuz bir dizi iletişimin sonucu olarak, halk sağlığı etiği konusuna dikkati çekmek, bu konuya kongrelerimizde, ders programlarımızda ve uzmanlık eğitimimizde yer vermek üzere çağrıda bulunmak üzere kaleme aldım. Ancak bunu yaparken, halk sağlığı etiğini halk sağlığının bir dizi çalışma alanından biri değil, halk sağlığı alanının bütününe ve halk sağlıkçılar olarak kendimize bakmamızın bir aracı olarak ele almaya çalıştım.

Halk Sağlığı disiplini bütün ulusal ve uluslararası değişim süreçlerinin, krizlerin ve toplumsal sorunların etki alanında yer alıyor. Yoksulluk, sınıf çatışmaları, çıkar grupları arasındaki çatışmalar, demokrasi tartışmaları, savaşlar, şiddetin toplumsallaşması ve insanlığın bütün acıları bizi insan olmamızın ötesinde birer halk sağlıkçı olarak ilgilendiriyor. Teknolojinin gelişimi, çevresel sorunlar, eşitsizlikler, adaletsizlikler ve politik baskılar insanların yaşamları ve davranışları üzerinde bir dizi etkide bulunuyor. Sağlık reformları toplumun sağlığını olduğu kadar tıp fakültelerini, tıp eğitimini, halk sağlığı eğitimini ve halk sağlıkçıları da etkiliyor.

Halk sağlıkçılar olarak hem çalışma konularımız hem de mesleki konularımız itibarıyla bütün olup bitenlerden etkileniyor olmamıza karşın, bu sorunlara müdahil olmak için gerekli araçlardan ve kanallardan çoğu kez yoksun kalıyor, giderek sistem içinde marjinalize edilmekte olduğumuzu görüyoruz. Mevcut iktidarın halk sağlığına yaklaşımındaki güncel sorunlardan öte,

küreselleşme ve ulusötesi yaptırımların yönlendirdiği daha geniş ölçekli bir süreçte sosyal devlet yaklaşımı terkediliyor. Sosyal devlet ya da refah devleti kapitalizmin halklara verdiği bir taviz miydi? Bize soğuk savaş döneminde sosyal devletin layık görülmesinin tek sebebi Sovyetler Birliğiyle komşu bir NATO ülkesi olmamız mıydı? Yoksa gerçekten bu ülke için uygun, uygulanabilir, sürdürülebilir bir doktrin olduğu mu düşünülmüştü? Belki bunların tümü kısmen doğrudur. Bugün görülen ise sosyal devlet ilkesinin Türkiye’de hiçbir dönem tam bir devlet politikası haline gelemediği, son on yıllarda ise giderek bu tavizin gereksiz, ya da bu doktrinın geçersiz algılandığıdır.

Sosyal devlet ilkesinin halk sağlığı yaklaşımı açısından çok elverişli bir zemin sağladığı açıktır. 1961’de askeri yönetim döneminde yapılan yeni anayasa sosyal devlet yaklaşımı temelinde bir sağlık sistemi öngörüyordu. Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi yasası bu temelde hazırlanmıştı. İyi düşünülmüş, Türkiye’nin toplum yapısına uygun, halk sağlığının ilke ve değerleri temelinde hazırlanmış bu yasa o günün koşullarında Türkiye’ye belki ancak böyle bir konjonktürde gelebilmişti. Yasanın çıkarılmasını izleyen on yıllar içinde sosyalleştirilmiş sağlık hizmetleri sisteminin hayata geçirilmesi çabası, çeşitli zorluklarla karşılaştı ve bu süreç aynı zamanda Toplum Hekimliği / Halk Sağlığı disiplininin gelişimini de belirleyen en önemli süreç oldu. Elbette, halk sağlığı disiplininin sosyalizasyona koşut olarak gelişmesi çeşitli avantajları olduğu kadar dezavantajları da beraberinde getirdi.

^a Doç. Dr. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı

Sorumlu Yazar: Tuğrul Erbaydar, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Münzeviler Sokak No:1, 06690 Akdere Ankara/Türkiye, İş Tlf: 0 312 363 8990 E-posta: tugrul.erbaydar@ankara.edu.tr

Aslında, bir bilim olarak halk sağlığının ne başlangıcı sosyal devlete dayalıdır, ne de sosyal devlet doktrininin kapitalist sistem içindeki hakimiyetinin sona ermesi halk sağlığı disiplininin değerini azaltabilir. Daha önce de belirttiğim gibi, sosyal devlet ilkesi halk sağlığı yaklaşımı için uygun bir zemin sağlamıştır. Ancak, sosyal devletin Türkiye’de hiçbir zaman tutarlı bir devlet politikası haline gelmediğini ve ne olursa olsun sosyal devlet yaklaşımının aslında kapitalist sistemin dönemsel olarak başvurduğu bir araç olduğunu, dolayısıyla kapitalist sistemin çelişkilerini ve ikircikli doğasını da yapısında taşıdığını unutmamak gerekiyor. Bu noktada bizler için, halk sağlığı disiplininin ilke ve değerlerinin, bu ilke ve değerleri hayata geçirmeyi kolaylaştıracak konjonktürel zeminlerden çok daha önemli olduğunu, ülke konjonktürünün değişmesine bağlı olarak yaşanan sorunlar karşısında temel değerlerimize daha iyi sahip çıkmamızın bizler için yol gösterici olacağını düşünüyorum. Bu değerlerin alanı halk sağlığı etiğidir.

Tıp bilimi etik değerlerden bağımsız olarak var olamaz. Etik değerler tıp uygulamalarında insana yararlı olmayı, insana zararlı olabilecek uygulamalardan uzak durmayı, adil olmayı ve insanların haklarına saygıyı öğütüyor. Bu değerlerin gözardı edildiği durumlar da az değil; tıbbi bilginin ve tıp kurumunun devletin veya çıkar gruplarının hizmetinde güç dengelerinin ve üretim ilişkilerinin devamını sağlamak için kullanıldığı sayısız durumla karşılaşırız tıp tarihi boyunca. Herşeye rağmen tıbbın insanlık yararına bir kurum olduğu varsayımı tıbbın varoluşunun ve meşruiyetinin temelinde yer almaya devam ediyor.

Tıbbi etik, tıp biliminin insan yararına kullanımını, tıp uygulamalarının insan yararına sürdürülmesini sağlamak üzere tıbbın kendini sorgulamasını, bu sorgulama uyarınca kendini denetlemesini ve düzenlemesini amaçlayan, neyin doğru neyin yanlış olduğunu değerlendirmek için bize rehberlik edecek ilkeleri ve değerlendirme yöntemlerini araştıran bir disiplindir ve kökleri tıp tarihinin

derinlerine uzanmaktadır. Bir disiplin olarak şekillenmesi ise modern tıbbın gelişimini takiben 20.nci yüzyılda gerçekleşmiştir. Bugün tıp etiğinin çok farklı şekillerde ele alınabildiğini, ilkelerin çok farklı açılardan yorumlanabildiğini, hatta etiğin kendisinin bazen bir tartışma argümanı veya çatışma aracı olarak kötüye kullanılabildiğini de görüyoruz. Bunlara karşın tıbbi etik, tıbbın her türlü kötüye kullanımı ve zararlı olma potansiyeli karşısında değerlere dayalı bir farkındalığı, sorgulamayı ve mesleki öz-değerlendirme geleneğini ayakta tutmaktadır.

Halk sağlığı disiplininin de tıbbın temel değerler sisteminin dışında tanımlanması olanaksız elbet. Bir değerler sistemi olmaksızın halk sağlığı disiplininin varlık nedenini açıklamak mümkün değil. İşçi sağlığı, epidemiyoloji, bulaşıcı hastalıklar vb tüm uygulama alanları ancak temelde bu değerler sisteminden yola çıkarak kurgulanabilirler. Tıp etiğinin temel değerleri olan “zarar vermeme”, “yararlı olma”, “adalet”, “insan haklarına saygı” gibi değer ve ilkeler halk sağlığının da temel değer ve ilkeleridir. Ancak, diğer tıp disiplinlerinin çalıştıkları alan çoğu kez birey iken, halk sağlığı için bu alan toplumdur. Gastroenteroloji için sindirim sistemi ya da kardiyoloji için dolaşım sistemi neyse bizler için kentin kanalizasyon sistemi ya da ülkenin sağlık sistemi odur; enfeksiyon hastalıkları için antibiyotik neyse bizim için salgın kontrolü odur. Bir başka ifadeyle bizler tıp biliminin amaç, ilke ve yöntemini toplum düzleminde yeniden tanımlayarak uygulamaya çalışıyoruz. Bu düzlem farkı bizim önümüzde geniş bir çalışma alanının, bütüncül bir perspektifin ve disiplinötesi bir yöntem yaklaşımının kapılarını açıyor. Ancak diğer tıp disiplinleri ile arasındaki bu düzlem farkı halk sağlığını etik sorunlara karşı bağışık hale getirmiyor.

Halk sağlığı disiplininin etik sorunlara karşı bağışık olmaması bir yana, aslında daha yukarıdan bir bakışa ve iktidarla daha yoğun ilişkilere sahip olabilme olanağı halk sağlığını etik sorunlara çok da açık bir alan haline getiriyor. Halk sağlığı kararları ve uygulamaları da insanların yaşamını diğer tıbbi uygulamalar kadar -hatta kitlesel

uygulamalar olması nedeniyle onlardan daha fazla olumlu ya da olumsuz yönde etkileme olasılığı taşıyor. Bu noktada tıp etiğinin yarar sağlama, zarar vermeme, özerklik ve adalet gibi ilkelerinin ve bu ilkeler temelinde geliştirilen yaklaşımların halk sağlığı çalışmalarında özenle gözetilmesi gerekiyor. Bizim toplum yararına olduğuna karar verdiğimiz uygulamalar bireylerin tercihleriyle ya da otonomileriyle çeliştiğinde tıp etiğinin temel ilkesi olan toplum yararına bireyin haklarının feda edilemeyeceği ilkesinin dikkatle ele alınması gerekiyor. Halk sağlığı açısından uygun olduğunu iddia ettiğimiz politik önermelerin bizim kişisel politik kanaatlerimizden ve kurumlarla olan ilişkilerimizden nasıl etkilendiğini yani dolaylı olarak bir çıkar ilişkimiz (conflict of interest) olup olmadığını, bu ilişkinin yaklaşımlarımızı etkileyip etkilemediğini dikkatle değerlendirilmesi gerekiyor.

Halk sağlığı etiği ile ilgili uluslararası literatür daha çok son on yıllara dayanıyor ancak hızla çok geniş bir konu çeşitliliğini kapsamaya başlıyor. Halk sağlığı etiği konusu artık "Public Health Ethics" isimli bir dergide ele alınmaya başlamasının yanında halk sağlığının temel başvuru kaynaklarında da ayrı bir başlık olarak ele alınıyor ve bu kaynaklar konuların çeşitliliğini ortaya koyuyor: Calman ve Downie Oxford Textbook of Public Health içinde yer alan "Halk Sağlığında Etik İlkeler ve Etik Konular" başlıklı bölümde eşitsizlik, eşitlik, hakkaniyet, yoksulluk, sağlık hizmetlerinin sunumu, tarama, sağlık eğitimi ve sağlığı geliştirme programları gibi bir dizi konuyu halk sağlığı etiği açısından değerlendiriyorlar.¹ Public Health & Preventive Medicine'in ilgili konu ile ilgili bölümünde ise Soskolne ve Last çeşitli halk sağlığı politikalarını kişi hakları ve toplumun gereksinimleri ekseninde irdeliyorlar, çevre, iş sağlığı, aile planlaması ve halk sağlığı eğitimi konularını tartışıyorlar ve epidemiyolojik çalışmalar ve halk sağlığı uygulamaları için rehberlik edecek ilkeler üzerinde duruyorlar.² Dilek Aslan'ın Hacettepe Tıp Dergisi Etik Özel Sayısında yer alan "Halk Sağlığı Etiği" başlıklı makalesinde de halk sağlığı etiğinin genel tıp etiğinden ayrılan yönleri, tartışılan

sorunlar ve bazı temel ilkeleri özetleniyor ve teknolojinin gelişiminin halk sağlığına olumlu / olumsuz etkileri, hastalık bildirim sistemlerinin kişilerin özel yaşamlarının gizliliği ile çeliştiği noktalar, aşı programları gibi sağlığı koruyucu kitlesel uygulamalar veya zorunlu tarama ya da tedavi uygulamaları ile bireyin otonomisi arasındaki çelişkiler tartışılıyor.³

Halk sağlığı alanında etik tartışmaları daha fazla yapmak, uygulamalarımızı, proje çalışmalarımızı, araştırmalarımızı, önermelerimizi etik değerlendirmelere dayalı olarak yapmak üzere bilgi ve becerilerimizi geliştirmek, mesleki duruşumuzu, kişisel tercihlerimizle mesleki rollerimiz arasındaki ilişkiyi nasıl kurduğumuzu etik yaklaşımlar çerçevesinde gözden geçirmek durumundayız. Bu süreç halk sağlıkçılar arasında iletişimi ve işbirliğini geliştirici olabilir ve yaşadığımız sorunlara yönelik yeni yaklaşımlara zemin hazırlayabilir. Çalışmalarımızı ve tartışmalarımızı bu yapıcı çerçevede yürütmek için temel değerlerimiz ışığında yeni sorular sormaya, yeni soru sorma yaklaşımları geliştirmeye ihtiyacımız olduğuna inanıyorum.

Kaynaklar

1. Calman KC, Downie RS. Ethical Principles and Ethical Issues in Public Health. İçinde yer aldığı eser: Detels R, McEwen J, Beaglehole R, Tanaka H, eds. Oxford Textbook of Public Health – The Scope of Public Health, Fourth Edition. Oxford: Oxford University Press; 2002: 387-400.
2. Soskolne CL, Last JM. Ethics and Public Health Policy. İçinde yer aldığı eser: Wallace RB, ed. Wallace/ Maxcy-Rosenau-Last Public Health & Preventive Medicine, 15th edition, New York: McGraw-Hill Medical; 2007: 27-38.
3. Aslan D. Halk Sağlığı Etiği. Hacettepe Tıp Dergisi Etik Özel Sayısı 2009; 40 (2):108-112